

Токарська А. С., доктор юридичних наук,
Львівський державний університет
внутрішніх справ

КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА ПРАВА І ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто зміст парадигмальних трансформацій в оцінках суті права, активізованих сучасними тенденціями суспільно-політичного буття; визначено основні концептуальні напрями сучасних досліджень комунікативної природи права і правової концепції як фактора формування правосвідомості.

Ключові слова: правова комунікація; природа права; право; правосвідомість.

Рассмотрено содержание парадигмальных трансформаций в оценках сущности права, активизированных современными тенденциями общественно-политического бытия; определены основные концептуальные направления современных исследований коммуникативной природы права и правовой коммуникации как фактора формирования правосознания.

Ключевые слова: правовая коммуникация; природа права; право; правосознание.

The article is devoted to the content of paradigmatic transformations in the essence of law, which are caused by modern tendencies of socio-political existence; the conceptual grounds and main directions of modern research of law communicative nature and legal communications as a factor of legal consciousness formation are also analyzed.

Keywords: legal communication; the nature of law; law; justice.

В основу генерування сучасного права покладено радикальні зміни його сутності на підставі суспільно-буттєвих гносеологічних, антропологічних та ціннісних вимірів права.

Актуальність дослідження зазначеного напрямку зумовлена тим, що, на жаль, вивченню комунікативної природи права і правової комунікації як фактора формування правосвідомості не приділялося достатньої уваги. Пріоритетне місце щодо подібної актуалізації комунікативності посідали теорія інформації, психолінгвістика, соціологія, психологія та ін.

Загальній теорії комунікації присвячено праці К.-О. Апеля, Д. Бюлера, В. Гюсле, Г. Йонаса, В. Кульмана, А. Макінтайра, А. Піппера, Д. Пітерса, Дж. Роулза, Р. Рорті, П. Ульріха, К. Ясперса та ін. Проаналізовано логіко-філософські підвалини комунікативної організації суспільства, що зумовлюють загальнолюдські

цивілізаційні цінності. Останні, у свою чергу, мають визначати суспільно-природну основу будь-якої нормативної регуляції співжиття людської спільноти.

Зазначений аналітичний напрям доповнюють філософсько-правові, соціологічні та психологічні дослідження комунікації В. Бачиніна, С. Бориснєова, А. Брудного, Л. Буєвої, В. Іванова, А. Козловського, М. Костицького, С. Кримського, С. Максимова, В. Моїсєєва, Ю. Оборотова, А. Полякова, В. Табачковського, І. Честнова та ін.

Культурологічні, аксіологічні, етичні та лінгвоюридичні аспекти комунікації є об'єктом досліджень Ф. Бацевича, Є. Бистрицького, Є. Галяшиної, А. Гайди, Н. Голєва, Т. Грушевської, С. Зархіної, А. Садохіна та ін. Проте окремі аспекти комунікативної концепції права усе ж розробляє незначна кількість авторів, серед яких можна назвати, зокрема, Ю. Габермаса, Н. Лумана, Д. Нелкена, Ю. Оборотова, А. Полякова, П. Рабіновича, Марка ван Хоека, І. Честнова.

Зміни в підходах до тлумачення сутності права спричинені домінуючими тенденціями демократизації суспільно-політичного життя, адже ці зміни помітно позначаються на всіх рівнях та ланках системи правового регулювання. Через те, що зазначені тенденції пов'язані зі становленням пріоритетності ідей та цінностей права, особливого значення набуває проблема визначення шляхів і засобів їх утвердження у громадянській правосвідомості через ефективний канал впливу, яким є сфера правової комунікації.

Догматичним основам класичної науки, що ґрунтувалися на констатуванні про сутність речей як певну абсолютну, незмінну та позасуб'єктивну даність, з якою мають узгоджуватися будь-які людські міркування та практичні дії, протиставляється сучасна – посткласична – наука, заснована на зовсім іншій парадигмі раціональності. Дійсність людського буття у світі переконує, по-перше, в неможливості мати абсолютно незалежне від суб'єкта знання про світ, по-друге, в “людиномірності” будь-якого виду людської діяльності (тобто її прагненні узгодженості із сутнісними вимірами самої гуманістичної природи) і, по-третє, у тому, що ця “людська сутність” не є чимось заданим та позачасовим, а створюється індивідом у процесі його суспільно-культурної самореалізації. Таким чином, можна стверджувати, що одночасно з історичною еволюцією сутнісної природи людини трансформуються і її уявлення про свободу та справедливість як онтологічні підвалини права, а отже, сутність останнього щоразу переосмислюється залежно від того, наскільки воно перестає відповідати

домінуючим формам виявлення та реалізації суб'єктивної свободи в суспільстві.

Інститут права сформований як засіб забезпечення такого суспільного порядку, без якого в довгочасній хаотизації діяло б лише ситуативне “кулачне право сильнішого”. При цьому будь-який діапазон індивідуальної свободи, створюваний таким чином, руйнувався б більшою мірою. Відтак, інституції державності покликані гарантувати дотримання нормативно-правових обмежень чинним законом та забезпечувати їх відповідним апаратом примусу. На жаль, спостерігається й те, що подальша еволюція форм державної влади призвела до своєрідної інверсії ролей: держава із засобу реалізації права в суспільстві поступово перетворилася на єдиновладного правосуб'єкта, трансформувавши тим самим право із цільової ідеї на засіб здійснення владних інтересів.

Суперечливість між сутністю та існуванням права, власне, й призвела до тих протистоянь, що стали ознакою суспільно-політичного життя сучасного світу. Наразі стало очевидним, що людська цивілізація вже не прогресує: актуалізується радикальне переосмислення сутності права щодо врахування не тільки інтересів держави, а й тих основних прав людини та громадянина, що забезпечують їх рівносуб'єктність із державою. Для цього необхідно здійснити низку істотних методологічних реформаций у теоретико-правовій сфері, що дали б змогу отримати засоби виявлення ключових орієнтирів правової належності в середовищі міжлюдських взаємин. У цьому аспекті конструктивно актуальними постають комунікативні підходи до вивчення природи права та способів його реалізації. Саме в надрах суспільної комунікації створюються ті онтологічні взаємообмеження суб'єктивних свобод (з адекватними їм мірами взаємної відповідальності), які, врешті-решт, втілюються в ідеях та цінностях права, що мають визначати фундаментальні орієнтири позитивізованого закону.

Ціннісний конструктив, що донедавна (у радянський період і навіть у ранній пострадянський) поставав як інтегративно-організуюча засада життя, надавав йому гуманістичної спрямованості та осмисленості, тепер втратив свою стійкість і переконливість. На відміну від попередніх цивілізацій, що загинули або вступили у фазу стагнації від недосконалості принципів суспільної організації, причина сучасних кризових явищ полягає у дещо іншому – суб'єкт потрапляє в конфліктні зв'язки у взаємовідносинах з державними інституціями, його інтереси все частіше визначаються інститутом держави як несумісно конфліктні з потребами останньої.

Констатація суцільних політико-правових протистоянь і опозиціонувань змушує відмовитися від класичної парадигми праворозуміння, у межах якої загострилися суперечності між правовим об'єктивізмом і правовим суб'єктивізмом, між онтологічними та деонтологічними школами (що поляризувалися відповідно до постулювання “фактично-реальної” чи “нормативно-ціннісної” основи правових смислів), а також між позитивістською та юснатуралістичною гілками теорії і філософії права. Відповідно до комунікативного підґрунтя права, створюється можливість подолання зазначених суперечностей шляхом “інтерсуб'єктивізації” природи останнього, що робить незвідною цю природу ні до “суто онтологічних фактів”, ані до “виключно деонтологічних норм”. До того ж глобалізація суспільних відносин та динамізм сучасного суспільно-політичного життя спричиняють почастищення критичних періодів у сфері його правового регулювання. Адже чим складнішими та масштабнішими є зміни в організації та ціннісних орієнтирах суспільства, тим гострішою є невідповідність між мобільним соціально-онтологічним контекстом та консервативними за своєю природою механізмами його правової регуляції. Відповідно, збільшується частота випадків, пов'язаних із стимулюванням потреби в переосмисленні природи права.

Конструктивно-раціональний підхід до здійснення правових інновацій передбачає узгодження суб'єктивної волі законодавчої влади з об'єктивною потребою у врівноваженні й стабілізації розвитку суспільного буття. У свою чергу, зазначене врівноваження є можливим унаслідок розумної консенсуалізації відповідальних комунікативних дій на всіх рівнях суспільної ієрархії – від міжособистісних взаємин окремих індивідів, міжгалузевих правових до масової правової комунікації державних органів влади та їхніх представників, що в перспективі позначатимуться на комунікації поколінь.

Таким чином, трактування права як засобу комунікації є поступом до сучасних раціональних правовідносин. Норми не повинні суто довільно привноситись у суспільне буття, а навпаки – мають виявлятися в контексті останнього як інтеракції оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Інакше ці норми підтверджуватимуть свою суспільно-буттєву іррелевантність, не діятимуть *de facto*. Так, правова держава стає можливою лише як підсистема правового суспільства, що немислиме в умовах поляризації “букви” та “духу” закону, а тому має бути самоорганізовуваною системою, що прагне до комунікативного балансу, взаємної відповідальності і рівноправності.

Аналіз правових/протиправних сучасних комунікативних процесів та факторів їх унормування, з одного боку, створює основи для подальшого вивчення питань правового забезпечення професійної комунікативної діяльності, а з іншого – скеровує увагу на низку нерозв'язаних проблем комунікативного аспекту права. Наукова реальність такого аналізу може мати надійне підґрунтя, продуковане кількома галузями. Міждисциплінарний характер спрямований на об'єднання близьких за предметом вивчення наук: філософії права, соціології, психології, лінгвістики, соціопсихолінгвістики, теорії інформації та ін.

Поки що теорія комунікації є об'єктом уваги як теоретиків, так і практиків. Однак її вияв є дещо однобічним: це переважно спостерігається у сферах дослідження комунікативної лінгвістики та філософії універсальної комунікації.

Наше розуміння права в теоретичній концепції комунікації постає як явище, що виникло на основі здатності індивіда вступати у взаємозв'язки з іншими людьми, інституціями і контролювати, урегульовувати їхні стосунки. З іншого боку, право – це форма внормованої психолінгвоментальної діяльності суб'єктів (фізичних і юридичних) у контексті комунікативної інтерсуб'єктивної взаємодії, наслідки якої “об'єктивуються у правовій культурі, у соціальних інститутах, у правових текстах і втілюються у правосвідомості, правових нормах і правових відносинах, що утворюють єдину правову структуру” [1]. Сформовані комунікативні норми взаємозв'язку реалізуються у комунікативних діях та дискурсі. Суть права полягає у встановленні норм інтеракції для суб'єктів комунікації, яка здійснюється засобами юридичної семіотики, що становлять основу правогерменевтичного сприймання через призму правової аксіології.

“Праволюдінна проблематика” у сучасній правовій системі впливає на формування концептуально-методологічних засад загальної теорії прав людини, що становлять, зокрема, визначальну перспективу для вивчення комунікативних аспектів права. Із фундаментальних досліджень загальних та галузевих проблем прав людини і громадянина засадничою у виборі методології праводержавознавства є позиція П. Рабіновича, що ґрунтується на чинниках, які впливають на стан методології: це потреби і запити соціальної практики; зумовлені ними модифікації об'єкта і предмета цієї науки і, відповідно, праводержавної дійсності та її специфічних праводержавних закономірностей, а також зумовлені розвитком суспільствознавства, інших наук, здобутки яких впливають на вдосконалення методологічного арсеналу, спростовують застарілі світоглядно-філософські доктрини, не підтверджені соціальною практикою. На стан методології

загальнотеоретичної юриспруденції впливають конкретно відзначені автором тенденції її трансформації. До них слушно віднесена глобалізація, що дає простір для застосування системного підходу, а відтак, і структурного та функціонального, а також інтегративного підходу до праворозуміння та потребового, що встановлює, потребам й інтересам яких саме людей, якої саме частини соціально неоднорідного суспільства відповідає реальне функціонування держави і права, а потребам якої частини воно, можливо, і суперечить [2]. На стан методології впливають також деформалізація об'єкта і предмета загальнотеоретичних досліджень та антропологізація. У зв'язку з цим, авторові вдалося глибоко конкретизувати новітні крушення у праводержавознавчій методології, що безпосередньо пов'язані з комунікативно-дискурсивним спрямуванням філософії права. Йдеться про використання міждисциплінарних підходів задля евристичного поступу науки, серед яких такі, як герменевтика, соціопсихолінгвістика, антропологія та синергетика. Саме здобутки цих наук виводять нас на три базові явища: правозастосуванню, правотлумачну і правотворчу, що синтезовані в комунікативній діяльності.

Зміни в підходах до антропологічної проблематики стимулювали інтерес науковців (В. Бачинін, Є. Бистрицький, С. Гусєв, Т. Дудаш, І. Малинова, П. Рабінович, С. Рабінович, Г. Тульчинський) до герменевтичних аспектів юридичної діяльності (як і до мови, тексту, розуміння його), що забезпечує потребу врахування у правотворенні, правотлумаченні та правозастосуванні комунікативних практик як юридичних, так і фізичних осіб. Узагальнення підстав посиленої уваги до різночитань правових текстів, неоднакової перцептивної діяльності сформовані як проблеми, що концептуалізують правову комунікацію. Це психолінгвоментальна практика індивідів, пов'язана із рівнем компетенції, професійної підготовки, що виражається в усній та письмовій формах, а також, що зазнає стилістично-редакційних впливів у процесі законопідготовчої (як і правотлумачної) діяльності [2, с. 142]. Оскільки комунікація є основою права і одночасно об'єктом його застосування, то комунікативні інтенції особи можуть полегшувати або ускладнювати сприйняття юридичних норм, "смысловідшукування". П. Рабінович визначив деякі методологічні положення, від яких залежить розуміння та розв'язання проблем правового регулювання, а саме: засвоєння, пізнання соціальної сутності явища, що розкривається в його "здатності" бути засобом для задоволення потреби, іншими словами, для досягнення цієї мети, в якій ця потреба втілюється, відбивається. Тому пізнати, з'ясувати соціальну сутність явища – це означає витлумачити, осмислити його саме як такий засіб, ін-

струмент [3, с. 91]. Автор виклав і загальні закономірні зв'язки між праворозумінням і правоназиванням, з чим погоджуємося і беремо за доведену основу в інтерпретаційній теорії комунікативної правової діяльності.

Сформована з початку 60-х років XX ст., на нинішньому етапі теорія комунікації синтезує її ключові поняття, що становлять основу аналізу: право на комунікацію, правова комунікація; система комунікативного права; комунікативні механізми правової діяльності; комунікативна природа права; правосвідомісна модель професійної комунікації; протиправні комунікативні бар'єри; правові комісиви; правовий дискурс, комунікативна інтенція. Комунікативна система права інтегрує форми і канали правових інтеракцій, які потребують у плюралістичному соціумі врахування умов сучасних правових відносин, економічних, політичних, духовних змін уявлень і потреб, урахування швидкозмінної системи новітньої комунікації, її герменевтичної сутності та аксіологічної детермінованості. А отже, сучасна теорія права вже не може бути, у традиційному розумінні, суто юридичною наукою, все більше потребуючи виходу в метаправові площини та асимілюючи результати досліджень багатьох інших наукових галузей – філософії, соціології, психології, культурології, етики, логіки, лінгвістики тощо. Саме через цю обставину сучасне правознавство все більше тяжіє до інтегративних підходів та методологій, здатних забезпечити такий поліпредметний синтез.

Крім проблематики, пов'язаної з дослідженнями комунікативної природи права, виникає низка проблем щодо процесів комунікації, які відбуваються в межах функціонування системи правових інституцій. У загальному розумінні комунікація у праві – це ускладнений проблемними інтерпретаціями значень правових/неправомірних дій процес правової взаємодії суб'єктів, спрямований на досягнення комунікативної рівноваги і консенсусу, насамперед, у структурі правового регулювання, під порядкованого збалансування усіх інших елементів та рівнів суспільного буття. Правова комунікація забезпечує розв'язання спірних взаємин на основі максимального забезпечення прав і свобод усіх суб'єктів.

Формальна рівність спрямовується на врівноважування інтересів особи і держави, приватних і загальносуспільних інтенцій. Іншість чи “Я” (за К. Ясперсом) [4], народжена із власною гідністю, правом відстоювати власну думку, самовизначатися. Такий індивідуалізований тип особи, “суперечливої істоти”, яка, на думку дослідника комунікації, з'явилася ще за кілька століть до нашої ери, зберігається й до сьогодні. І донині вона в епоху динамічних змін не передбачувана, мало вивчена: дотримується і порушує

традиції та норми, відтак, потрапляє у взаємну залежність, яка, хоч і не регламентована спеціальним договором, проте формує зобов'язальні відносини особи.

Отже, у правовій комунікації ці взаємозв'язки “вивищують” індивіда як “мірило” всіх цінностей, як центральну постать громадянського суспільства, яка враховує загальносуспільні інтереси й одночасно впливає на них, формулюючи та відстоюючи у певних правових межах свої інтенції.

Відтак, природа права продукована і гармонізована потребою збалансування людських стосунків, що є витоком формування та об'єктом застосування права. У зв'язку із дискусійністю багатьох положень такого підходу, ця проблематика невичерпна і достатньо різноспрямована у своєму перспективному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поляков А. В. Коммуникативная концепция права (генезис и теоретико-правовое обоснование) : дис. д-ра юрид. наук в виде науч. докл. : 12.00.01 / Поляков Анатолий Виталиевич. – СПб., 2002. – 94 с.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / Рабінович П. М. – [5-те вид., зі змінами]. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
3. Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. [для студ. спец. “Правознавство”] / [П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима, та ін.] ; за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Л. : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. – 332 с.
4. Нерсисянц В. С. Философия права: учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : Изд. гр. ИНФРА-М – Норма, 1997. – 625 с.
5. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандурка, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
6. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Хабермас Ю. ; под ред. Д. В. Складнева ; [пер. с нем.]. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.
7. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Хабермас Ю. ; [пер. с нем.]. – СПб. : Наука, 2001. – 379 с. – (Слово о сущем).